

Pagulastudengist Taani arhivaariks

XII

Vello Helk

Eesti päritolu Taani ajaloolane

Eesti päritolu Taani ajaloolasena ei unustanud ma oma sünnimaa ajalootemasid. Hea juhus viis mind senitundmatute allikate juurde. Teejuhiks oli mu hea sõber õigusteadlane Ilmar Arens, kes Stockholmi arhiivides eestiainelisi allikaid uuris ning oma leidude kohta ühte ja teist publitseeris, ka populaarseid artikleid Rootsi “Eesti Päevalehes”. Ta oli Riigiarhiivi *Livonica* fondis sattunud Saaremaa-materjalidele, kus oli juttu Kuressaare bürgermeistrist Wilhelm Arensist. See nimekaimude suguvõsa huvitas teda väga. Varem olin talle hankinud andmeid taaniaegse ametimehe Heinrich Arensi kohta, kes oli läinud tülli asehaldur Jacob Beckiga, mille tõttu tema kohta on säilinud akte Taani Riigiarhiivis.

Tellisin ise Rootsi Riigiarhiivist välja vastava arhiivisäiliku. Leidsin sealt lisaks palju materjale Kuressaare linnakooli kohta. Ühel Stockholmi-reisil käisin ise Rootsi Riigiarhiivis ja tutvusin lisamaterjalidega. Peale *Livonica*-fondi oli Saaremaa materjale kuninganna Kristiina ajast tema ülalpidamismaade arhiivis, kus nad olid koos Pommeri, Gotlandi ja teiste aktidega, ajavahemikust 1654–1689. Peale selle oli *Livonica* fondis Saaremaa superintendendi Justus Heinrich Oldekopi väga rikkaliku sisuga eraarhiiv – mitte ainult Saaremaa ajast (1666–1686), vaid ka eelnevast Tallinna perioodist.

Eesti iseseisvuse ajal ilmunud koguteoses

“Saaremaa” on Kuressaare linnakooli eksistentsi ainult möödaminnes mainitud. Nüüd avanes mul võimalus palju täielikumalt valgustada selle kooli tegevust Rootsi ajal. Oldekopi ja kuninganna Kristiina aktide põhjal sain seda teha ulatuvalt aastani 1689. Laenutasin need aktid Taani Riigiarhiivi ja töötasin põhjalikult läbi. Leidsin ka mõned vihjed taaniaegsetest materjalidest Taani Riigiarhiivis. Täiendasin rootsiaegseid leide Magnus Gabriel de la Gardie arhiivi põhjal, kusjuures mind varustas koopiatega mu rootsi kolleeg Ingemar Carlsson. Rootsi Riigiarhiivi eestlasest arhivaar Jakob Koit juhtis mu tähelepanu õigusrevisjoni aktidele ühe hilisema Kuressaare linnakooli rektori kohta, nii et mul oli uusi andmeid kuni 1696. aastani, peaaegu kogu Rootsi aja kohta.

Selle materjali põhjal kirjutasin oma haiguspuhkuse ajal eespool mainitud taaniainelise töö kõrval Kuressaare linnakooli ajaloo Taani ja Rootsi ajal (1559–1710). Ma ei teadnud, kuidas või kus ma selle töö publitseerida saan. Nagu Tartu jesuiitide kolleegiumi ajaloo, nii kirjutasin ka selle töö saksa keeles. Seeberg-Elverfeldt arvas, et ma võiksin selle esitada Balti Ajaloo Komisjoni esimehele Gert von Pistohtkorsile, kes oli alati lahke ja abivalmis. Toimisin selle nõuande kohaselt. Mõne aja möödudes sain vastuse, et mu käsikiri oli võetud vastu avaldamiseks ühes uues sarjas – “Beiträge zur Schulgeschichte” – mida andis välja “Verlag Norddeutsches Kulturwerk” Lüneburgis. Samal ajal sai see esimeseks publikatsiooniks sarjas “Schriften der Baltischen Historischen Kommission”. Väljaandjad redigeerisid käsikirja ja andsid head nõu – sain ka väikese honorari. Sellest kujunes kena väike raamat, koos rea illustatsioonidega.¹

Samal aastal ilmus Eestis “Eesti kooli ajaloo” I köide (13. sajandist kuni 1860. aastateni), kus mainitakse Kuressaare linnakooli eksistentsi Rootsi ajal ainult paaris lauses. See ei saanudki teisiti olla, sest põhilised allikad selle kooli kohta asuvad väljaspool Eesti piire.

Olen juba varem maininud oma huvi Eesti ja Taani suhete vastu. 1942. a. külastas Baltimaid Taani delegatsioon eesotsas teedeminister Gunnar Larseniga. Pärast sõda süüdistati teda koostöös sakslastega. Kuigi ta mõisteti õigeks, emigreerus ta kibestunult Iirimaale. Minu ajal sai Riigiarhiiv ta märkmed enda ministriksolamise ajast. Hankisin loa nende kasutamiseks ja kirjutasin lühikese kokkuvõtte Gunnar Larseni

¹ Die Stadtschule in Arensburg auf Ösel in dänischer und schwedischer Zeit (1559–1710). Lüneburg, 1989. lk. 231.

külaskäigust Baltimaadesse, kasutades lisaallikana Idaalakomisjoni arhiivi, kus oli säilinud ühe teise reisist osavõtja raport. Mul oli kavas kasutada seda kokkuvõtet ettekandena 1986. a. aprillis Lõuna-Rootsis aset leidva Estivali raames, nimelt teadusseminaril Lundis. Olin kokku leppinud Michael Geltinguga Riigiarhiivi sekretariaadist, et ta peaks sel seminaril ettekande hiljuti Saare-Lääne piiskopkonna arhiivi protokollide kaante tädisena leitud vanade dokumentide fragmentidest.

Kuna tervis ei lubanud mul sellest seminarist osa võtta, luges Gelting mu taanikeelse ettekande seal ette. 1988. a. ilmus selle taanikeelne tekst täiendatud kujul Eesti Teadusliku Seltsi Rootsis Aastaraamatus X (1985–1987). Samal aastal ilmus trükist ka mu eespool mainitud artikkel Taani sõjalisest panusest ja humanitaaribist Eesti Vabadussõjas.²

Pärast *perestroikat* ja *glasnosti* Nõukogude Liidus puhusid ka Eestis soodsamad tuuled. Mul oli kogu aeg olnud hea side oma sünnimaa ajaloolaste ja ajaloo huvilistega. Olin saatnud neile koopiaid ja andmeid Saare-Lääne piiskopkonna arhiivist ja Saaremaa taaniaegsetest materjalidest, lisaks veel kirjandust ja informatsiooni, mis oli neile raskesti kättesaadav. Varasematel aastatel tuli mõnikord eestlasi Taani delegatsioonide koosseisus. Esimestena võtsid minuga kontakti 1960-ndate aastate lõpul Mati Graf ja Ildike Jaagosild, kes külastasid Taani Rahvuseumiumi. Nende jutt oli ettevaatlik – esimene oli väga huvitatud Karl Säre kohtuprotsessist Taanis. Neid akte ma tookord veel ei olnud näinud, sest need olid Kopenhaageni maa-arhiivis. Hiljem tuli teisigi eestlasi, näiteks Helmut Piirimäe ja Enn Tarvel, kellega mul jäi püsima hea kontakt. Nad on mõlemad väga sümpaatsed ja intelligentsed – polnud vaja nendega übernurga juttu ajada. Nendega koos oli ka Juhan Kahk, aga tema seisis nomenklatuuri kõrgemal astmel ja elas peenemas hotellis – vist ei tahtnud oma mainet minuga kohtudes määrda? Oli teisigi, kes arvatavasti olid rangete direktiivide küttes. Peaaegu iga kord, kui ma neile midagi näitasin, oli kindel vastus: “Seda on meil ka!” Sellest ma tüdinesin aja jooksul ära. Võtsin nad siis harilikult kaasa lõunaeinele Taani *Folketingeti* restorani, kus nad said näha, kuidas demokraatia funktsioneerib. Siis neist nii mõnigi tunnistas: “Me teame küll, et Taanis pole asjad

nii, nagu meie lehed kirjutavad!” Mulle sellest jätkus, polnud vaja pikemaid pihtimisi.

1977. a. juunis tuli Taani Eesti kunstitegelaste delegatsioon, milles osales ka professor Helmut Piirimäe abikaasa Krista. See oli ta esimene välismaareis – ta otsis mind kohe üles. Mulle meeldis tema avameelsus ja otsekoheus. Ta tahtis näha ka seda, mida neil Eestis ametlikult näidata ei sobinud, näiteks moodsat kunsti. Viisin ta uuema kunsti muuseumidesse ja töin ka meie poole koju. Kogu aeg oli ta lahtise meelega, kogus muljeid ja teadmisi. Tema oli delegatsioonis koos ühe venelannaga, kes aga ei tulnud hotellitoast väljagi. Krista sai range noomituse omapead ringijooksmise eest – see võivat talle kahju teha! Tema seda aga ei kartnud – tragi ja tubli eesti naine! Tal oli kodus neli väikest last, keda ta püüdis kasvatada eestlastena, kuigi venelased olid igal pool ees ja segasid end alati vahele. “Lähem koju ja sulen ukse – siis oleme ikkagi eestlased ja Eestis,” nõnda väljendas Krista oma põhiveendumust. Tema sisendas ka mulle optimismi ja julgust – seda oli pagulaspõlves vaja.

Krista ja arheoloog Villem Raam olid ainukesed, keda ma tol ajal enda juurde koju kutsusin. Viimane oli läbi teinud Siberi kooli, aastaid oma põhitööst kõrval olnud, oli aga nüüd jälle tunnustatud teadlane. Kokkusaamistel Taani Rahvuseumiumi direktori Olaf Olseniiga tõstis too esile Villem Raami erudeeritust.

Minu peamised kontaktid Eestiga olid kirjalikku laadi. Olin kirjavahetuses oma õega Varstus, aga ta ei kirjutanud palju muust kui ilmast ja lastest, sest oli ju postitsensuur. Nii mõnedki kirjad läksid tol ajal kaduma. Oma kindlaid teaduskontakte, Jüri Kivimäed ja Leo Tiiki, olen juba maininud. Peale nende olin kirjavahetuses Tartu “Vanemuise” muusikalise juhi Evald Kampusega, kes oli huvitatud teatriajaloost. Selleks kontaktiks andis tõuke omaaegne jesuiitide kooliteater Tartus, millest on juttu minu uurimuses. Kõige tihedam kirjalik ühendus oli mul noore ajaloolase Arvo Teringuga, kes töötas rootsiaegse Tartu Ülikooli akadeemilise senati protokollide väljaandmise kallal. Sellega seoses oli ta huvitatud kohalikust haritlaskonnast Rootsi ajal ja uuris nende hariduslikku tausta. Sain siin talle abiks olla, kuna olin kogunud samalaadilist materjali, niihästi väljavõtteid ülikoolide matriklitest kui ka bal-

² Dansk militær og humanitær indsats i Estland 1919 (Om Danmarks historie 1900–1920. Festskrift til Tage Kaarsted. Odense, 1988, lk. 97–127).

timaalaste reisialbumite sissekandeid, millest saatsin talle koopiaid. Tering on väga põhjalik ja laiahaardeline uurija. Ta andis välja Tartu Ülikooli rootsiaegse matrikli, aga ei saanud sel puhul luba Rootsi sõiduks, kuigi seal asusid talle vajalikud allikmaterjalid, eriti pastorite leksikonid. Katsusin teda sel puhul aidata ja saatsin nendest leksikonidest väljavõtteid ja koopiaid. Ta sai ainult loa Ida-Saksamaale sõita, kust ta varustas mind väljavõtetega Greifswaldi ülikooli matriklist pärast 1700. a., mida tollal polnud veel trükitud avaldatud.³

Sel kombel oli meil hea koostöö ja mind rõõmustas, kui Wolfenbütteli Herzog-August-Bibliothek 1988. a. palus minu hinnangut tema stipendiumitaotlusele. See oli loomulikult positiivne ja 1989. a. pääses ta esmakordselt Läände – stipendiaadina Wolfenbüttelisse. Siis läksin oma väga halvast kuulumisest hoolimata Göttingeni Balti ajaloolaste päevadele – ainult temaga kohtumiseks. See oli hea ja kasulik kohtumine, kus saime isiklikult palju üksikasju läbi rääkida, hiljem oli selle tõttu lihtsam kirjavahetust jätkata.

Puksowi fondi žüriil jätkus auhinnakandidaate. Suuremad summad langesid nüüd enamikus baltisakslastele, kes tegid tõhusat tööd Eesti ajaloo alal, nagu näiteks Georg von Rauch, Heinz von zur Mühlen ja Gertrud Westermann. Pärast vabamate tuulte puhuma hakkamist saime asuda auhindama ka Eesti ajaloolasi. Esimestena premeeriti 1989. a. Lennart Meri ja Helmut Piirimäe. Järgmisel aastal asendas viimane mind žüriis, kuna olin seekord ise oma äsjailmunud Kuressaare linnakooli ajaloo auhinnatavate hulgas. 1990. a. pälvis peaauehinna Sulev Vahre, kes oli Tartu ülikooli keskajaloo professorina väga lugupeetud ja tubli teadlane, ka aktiivne Eesti vabaduse eest võitleja. Kui ma Eesti üliõpilastelt küsisin, kuidas nad olid suutnud säilitada eesti meele, lugesid nood tihti seda Vahre mõjuks ja teeneks. Tema põhitöö oli uurimus Jüriöö mässu kohta, talle määrati 3000 Kanada dollarit. Ma sain 2000 dollarit oma Kuressaare kooli ajaloo ja mitme väiksema Saaremaa artikli eest. Kolmandaks laureaadiks oli Hain Rebase isa Rain Rebas, kellele anti 1000 dollarit tema uurimuste eest Eestist pärinevast maalikunstnikust Michel Sittowist.

Auhindade üleandmine toimus sama aasta 7. aprillil Eesti Üliõpilaste Seltsi 120. aasta-

päeva tähistamisel. Sel puhul tahtsin minagi erandkorras Stockholmi sõita. Mu kõrvahaigus takistas mul reisisid ja koos sellega ka otseselt kontakteeruda vanade sõpradega. Paari aasta eest oli mu Lidingö sõber Oskar Bernadt kahjuks elust lahkunud ja Ingrid üks jäänud. See oli talle raske olukord, aga Ingridil õnnestus üsna kiiresti saada endale teine, parem ja sobivam korter. Peale selle avanesid nüüd ka Eesti inimestele reisimisvõimalused, nii et Ingridil oli palju tegemist. Ta käis ka ise sünnimaal ja kirjutas mulle pikki sisukaid ja otsekoheseid kirju. Soovisin teda näha ta uues ümbruses, saada jälle hea portsjoni ergutust, mis mulle varasemad reisisid ja peatused tema ja Oskari juures olid andnud.

Sellepärast riskisin siiski selle reisi ette võtta. Ingridil olid küll just külalised kodumaalt, aga ta oli minu jaoks reserveerinud külaliskoduaudat naabermajas. Kõik laabus lüpsalt. Ma külastasin pärast saabumist reede õhtul oma vanemat koolivenda Võrust Ervin Pütseppa ja tema abikaasat. Sinna olid veel kutsutud Sulev Vahre ja Aleksander Loit. Ka oli kohal Pütseppa perekonna andekas poeg Peeter, kes oli läbi teinud Rootsi diplomaatide väljaõppe, olnud ametis Jaapanis, aga eelistanud nüüd töökohta ühes Rootsi firmas.

Laupäeval leidis aset EÜS-i 120. aastapäeva tähistamine Klara kirikus, nii et sain oma kuldeaparaadiga seda jälgida. Pärast seda oli perekondlik koosviibimine Eesti Majas, kus toimus ka Puksowi auhindade üleandmine. Sel puhul pidas Sulev Vahre pikema kõne, kuna mina leppisin lühikese tänuga.

Sain veel enne koduteele asumist pühapäeva hommikul jutud korralikult ära ajada. Kõik läks pealtnäha hästi, aga kui Kopenhaagenis rongilt lahkudes tahtsin naabriga hüvasti jätta, märkas, et mu halb kuulumine oli äkki veelgi halvnenud. Sellest oli lähemalt juttu eelmises osas.

Mu huvifookuses oli juba pikemat aega olnud Eesti kommunistide mõrvalugu Kopenhaagenis 1936. a. Tollal oli Taanis Eestimaa Kommunistliku Partei välismaine keskus, mida juhtis Johannes Meerits (Leo Looring). Tema abiks oli Karl Säre, kes 1940. a. sai Eestis EKP esimeseks sekretäriks. 1936. a. tapsid Meerits ja Säre koos August Vakepeaga ühes aiamajas Amageri saarel Kopenhaageni lähedal oma seltsimehe Johannes Eltermanni. Mõrv tuli

³ See on ilmunud vahepeal: Die Matrikel der Universität Greifswald und die Dekanatsbücher der Theologischen, der Juristischen und der Philosophischen Fakultät 1700–1821, hrsg. von Roderich Schmidt und Karl-Heinz Spiess. Bearb. von Reinhard Pohl, Bd. 1–3. Stuttgart 2004.

avalikuks alles pärast Säre vahistamist 1941. a., kui ta Gestapo küüsis oma vanad patud Taanis üles tunnistas, lootes arvatavasti pääseda Saksa koonduslaagrist Taani vanglasse.

See ülestunnistus tuli taanlastele üllatusena. Säre seletuste põhjal leiti mõrvakoht ja samuti taanlastest mõrvaabilised. Laip oli esialgu maja alla maetud, hiljem aga Moskva käsul üles kaevatud ja keemilisel teel lahustatud, nii et oli peaaegu võimatu mõrvaohvri olemasolu kindlaks teha. Meerits ise oli pärast mõrva siirdunud Stockholm, kust Taani kohtuvõimud ta välja nõudsid. 1943. a. järgnes kohtuprotsess, mis Saksa okupatsioonivõimude nõudel toimus avalikult, sest nõnda saadi seda protsessi kasutada kommunistivastases propagandas. Peasüüaluseks oli Meerits, kes sai eluaegse vanglakaristuse. Särel lubas Gestapo ainult tunnistajana esineda. Pärast protsessi rändas ta tagasi Saksa koonduslaagrisse.

Pärast Saksamaa kapitulatsiooni väitis Meerits, et pole olnud mingit mõrva, kõik olevat olnud näitemäng illegaalse relvtransporti varjamiseks. Eltermann olevat hoopis, nagu Vakepeagi, läinud Hispaania kodusõtta ja arvatavasti seal langenud. 1947. a. võeti asi uuesti arutusele. Kuigi jäänuste varal ei õnnestunud kindlaks teha, kas tegemist oli inimese laibaga, ja mõned tunnistajad väitsid, et nad on kohanud Eltermanni-sugust meest Hispaanias, mõisteti Meerits siiski süüdi, sest vahistamisel Stockholmis 1942. a. ei olnud ta oma osalemist eitanud. Tema karistust lühendati nüüd 16 aastale. Meerits püüdis jätkuvalt oma süütust tõendada. Lõpuks sai ta kontakti Nõukogude Liidu saatkonnaga ja nõustus 1949. a. laskma end välja vahetada ühe taanlase vastu, kes oli Soomes venelaste kätte sõjavangi langenud.

Selline on üldjoontes selle suuri laineid löönud mõrvaloo kirjeldus, mille kohtuprotsesse tollal Taani ajakirjanduses väga põhjalikult refereeriti. Selle vastu tundsid paljud huvi. Nii pöördus kord minu poole Elmar Kirotar, keda 1940. a. oli saadetud Rootsi Meeritsat otsima, sest too oli seatud juulivalimistel Riigivolikogu kandidaadiks ühes Tallinna valimisringkonnas. Kirotar kasutas seda võimalust Rootsi jäämiseks. Tema arvates oli talle Rootsi saatmisel soodustuseks see asjaolu, et ta oli olnud abiks eestlastest vabatahtlikele Hispaania kodusõjas. Kirotar oli huvitatud selle protsessi käigust ja ma hankisin talle koopiaid selleaegsetest ajalehtedest.

Säre hilisem saatus on teadmata, aga mõned arvasid, et ta võib-olla pääses siiski eluga. Eespool mainitud Mati Graf teadis rääkida, et Säre olevat pärast sõda elanud valenime all Schleswig-Holsteinis. Väga huvitatud Säre saatusel oli Einar Sanden Walesis, kes ka päris minu käest tema kohta andmeid. Ta kirjutas romaani, milles Säre elab ja seikleb pärast sõda edasi. Säre tegelikku saatust pole senini õnnestunud selgitada.

Taani ajakirjanik ja publitsist Erik Nørgaard oli Kominterni tegevust paljastavates raamatutes ka lühidalt maininud seda mõrvalugu. Nüüd tahtis ta seda põhjalikumalt käsitleda. Ta sai loa kasutada kohtuprotsesside akte ja välisministeeriumi materjale. Samuti hankis ta lisaandmeid Soome ja Rootsi arhiividest. Kui ta 1989. a. pöördus minu poole, oli tal juba käsikiri valmimas. Selle esimene köide “Mændene fra Estland” (“Mehed Eestist”) käsitles mõrvaloo tausta ja olukorda Eestis.

Nørgaard on väga põhjalik ja eetiline kirjamees, kes ei taha avaldada põhjendamata väiteid ja aluseta üksikasju. Sain anda talle korraliku ülevaate Eesti Vabariigi ajaloost. Minu versioon läks mitmes suhtes lahku ametlikust Taani versioonist, milles pahempoolsetel ringkondadel oli Nõukogude propaganda mõju all õnnestunud kujutada Eestit poolfašistliku diktatuurina. Nørgaard käis minu juures Riigiarhiivis ja ka kodus, sest ta elas minust ainult 5–6 kilomeetrit eemal. Hankisin talle materjale Eesti kohta ja tõlkisin sisu linnile. Üsna tähtsaks allikaks olid vana parteitegelase Anton Vaarandi (Vahtmanni) mälestused.⁴ Too mees toimetas sel ajal Taanis eesti kommunistide põrandaaluseid väljaandeid, millest meremeeste jaoks määratud ajakirjast “Majakas” leidsid Kuninglikus Raamatukogus mõned Taanis trükitud numbrid. Nii mõnedki neist olid uunikumid, millest lasin teha koopiaid Eesti Riikliku Raamatukogu (praegu Rahvusraamatukogu) jaoks.

Glasnosti tulemusel olid ka Eesti parteiajaloolased Olaf Kuuli ja Armin Lebbin hakanud tegelema nende ajaloo “valgete” (või “mustade”?) laikudega. Varem ei eksisteerinud Meeritsa nime üldse – Vaarandi mälestustes esineb ta oma taanikeelse hüüdnime – “lille Mand” (väike mees) all – ja Säret mainiti ainult kui reeturit. Nüüd õnnestus aga nende tegevuse tausta valgustada ja paljastada mitmeid huvitavaid üksikasju, eriti Säre ja tema kaaslaste tabamise kohta 1941. a. ja Meeritsa hilisemast saatusel.

⁴ Kild killu kõrvale. Tallinn, 1975.

Ta võeti küll väljavahetamisel Warnemündes sõbralikult vastu, rändas aga sealt kohe Moskva vanglasse, kus talle pandi süüks, et ta polnud järginud tagasikutset 1938. a., et ta protsessil oli paljastanud saladusi ja et ta oli olnud Rootsi kaitsepolitsei (Säpo) teenistuses. Ta mõisteti surma ja hukati 1952. aastal.

Ka Kuuli ja Lebbini artiklid ja muud Eestis esitatud üksikasjad tõlkisin Nõrgaardi jaoks ära. Mulle saadeti Eestist lisaks koopiaid mitmetest Saksa okupatsiooni ajal tabatud kommunistide ülekuulamisprotokollidest. Nende hulgas oli eriti huvitav Neeme Ruusi oma, kuna ta oli omal ajal Taanis viibinud ja oskas koguni taani keelt. Ülekuulamisel jutustas ta üsna palju oma Taani kontaktidest ja tegevusest.

Taani kohtuprotsesside ülekuulamisprotokollid sisaldasid palju vastuoksuslikke seletusi ja ebaõigeid andmeid, osalt süüalustelt, osalt tekkinud ka ülekuulajate võhikluse ja mõistmatuse tõttu. Nõrgaard püüdis probleeme ja lahendada, seejuures sain talle abiks olla. Sobisime hästi, sest tema tundis kommunistide mõtteviisi ja tegutsemismotiivi, millele ma sain lisada Eesti tausta. Nõrgaard ei lähtunud eelarvamustest, vaid kujundas oma teesid ajalooallikate põhjal. Ta oli alati vastuvõtlik uutele argumentidele ja arvestas minu kui ajaloolase asjalikku kriitikat. Mul oli hea meel, et ta oli selle töö enda peale võtnud, ehkki olin seda ise kavatsenud teha. Nüüd, kui tervislikel ja ajalistel põhjustel mul selleks väljavaated puudusid, sain vähemalt teda aidata. Tema teose esimene köide ilmus 1990. a.⁵ Sellele järgnes aasta hiljem teine köide: “Mordet i Kongelunden” (“Mõrv Kongelundis”), mis käsitleb mõrvaprotsesse ja neis osalejate hilisemat saatust. Me ei suutnud mõista, mis mõjutas Meeritsat 1949. a. Venemaale siirduma. Selleks on temasuguse isiku hingeelu liiga tihedalt mustade laikudega kaetud. Igal juhul oli see vae samam, mis maksis talle ka elu.

Mul on eriline heameel selle koostöö tulemuste üle, sest siin on tegemist väga põhjaliku ja tugeva, tõde otsiva südametunnistusega kirjutatud teostega, mis sisaldavad häid allikaid ja tabavat analüüsi. Loomulikult pole Nõrgaard suutnud kõike valgustada – palju materjali leidub veel kaitsepolitsei arhiivides, osa neist on kindlasti hävinud, osa andmeid koos tegelastega

hauda läinud. Seda ajajärku kirjeldades ei saa Nõrgaardi teoseid ignoreerida. Tutvustasin eesti lugejaskonnale nende teoste ilmumist, esiteks artiklitega Rootsi Eesti Päevalehes ja Teatajas, hiljem ka kodumaal Eesti Ekspressis ja ajakirja Akadeemia 1991. aasta juulinumbris, kus ilmus minult pikem retsensioon.⁶

Eesti vabadusteed jälgimas

1985. aastal tähistasid Kopenhaageni eestlased koos oma taani sõpradega Eesti Vabariigi aastapäeva kuu aega hiljem, alles 24. märtsil. Selle põhjuseks oli 16. veebruari jumalateenistus Hans Tauseni kirikus. Me ei tahtnud pidada kahte koosviibimist nii väikese vaheajaga. Sissejuhatuseks pidasin lühikese kõne. Mul on veel säilinud märkmed, mida kasutasin taani keelde tõlkimisel. Rääkisin umbes järgnevalt:

Iga aasta 24. veebruaril kogunevad eestlased üle kogu maailma oma praegustes asukohamaades, mälestamaks meie riiklikku ja rahvuslikku iseseisvust. Kuigi eesti rahvalt on võetud vabadus, pole ta seda unustanud kodumaal ega paguluses. Eesti Vabariigi aastapäev on meile ühistunde päevaks, ükskõik kus me ka asume. Meie väike pere Taanis tähistab seda päeva täna samade lootuste ja ootustega nagu alati. Mõtetes rändame mineviku radadel. Tuletagem meelde, et 45 aasta eest tähistati Eesti Vabariigi aastapäeva viimast korda vabas Eestis. 1940. aasta 24. veebruari Rahvaleht tõi oma esileheküljel August Sanga paljuütleva luuletuse “Me maa on meie”, millest lubage mul tsiteerida kahte viimast stroofi:

*Nii mitu tuult meist üle käind
näind ründel ida, läänd,
ja õigust siiski võitmas näind
kes ülbelt tuli, löödult läind –
me maa on meile jäänd.*

*Ei jää me hoolsus tühiseks –
meid juhib kõrgem aim:
Mis tormid veel ei mühiseks,
üks teadmine jääb ühiseks –
meid kannab vaba väim.*

⁵ Eestikeelne tõlge: Kongelundeni mõrv. Faatum, Tallinn, 2001

⁶ Põhjalik uurimus kommunistide mõrvaloost Taanis (Teataja 08.09.1990); Taani saladokumendid avalikuks. Punaste mõrv Kopenhaagenis taas aktuaalne (Eesti Päevaleht 28.09.1990); Abimaterjal EKP ajaloolastele Eestis (Eesti Ekspress 07.12.1990); Erik Nõrgaard: Mændene fra Estland (1990) & Mordet i Kongelunden (1991) (Akadeemia 1991, lk. 1524–1530).

Kuhu on areng meid viinud? Kauaaegsele näilisele jõudude tasakaalule, kus ida on ära kasutanud oma taktikalisi eelseid. Süsteem on sealkandis viimastel aastatel raugastunud valitsejate tõttu tardunud ja kivistunud. Viimasel kolmel aastal on juhid nimeliselt igal aastal vahetunud. Sel aastal on etteotsa saanud hoopis noorem mees. Kas ta aga midagi noorendab või muudab, seda näitab tulevik. Maailma avalik arvamus pole praegu ses suhtes kuigi optimistlik. Ajaloo arengut ei saa aga kunagi ette näha, sellepärast on tehtud ka rumalusi – ja rumalaid järeldusi.

Tänasel vabariigi aastapäeval mõtleme nagu ikka esmajoones kõigile, kes on andnud oma elu meie kodumaa vabaduse eest – kas sõjatandritel, Siberis või mujal. Nende rida on pikk ja pikem on veel nende oma, kes vahepeal vabadust oodates on manalasse varisenud. Mälestagem neid kõiki vaikse leinaseisakuga. [– – –]

Meil on olnud õnne – oleme säilitanud elu ja leidnud varjupaiga vabal maal. Saame vabalt oma mõtteid avaldada. Pole tarvis pikka juttu – oleme siia kokku tulnud kui eestlased – vabariigi aastapäeva tähistamiseks ja mõtete vahetamiseks. Lõpetan selle lühikese päevakohase sõnavõtu: laulgem nüüd vabade eestlaste laulu – meie rahvushümni!

Tavakohaselt ütlesin igal aastal sissejuhatavad sõnad, mis olid seotud aktuaalse olukorraga. 1985. aasta tõin näitena, sest sellest aastast peale hakkas Nõukogude Liidus puhuma uutmise tuul ja tõusid meie lootuste aktsiad. Veel oli rahva rõhumine Eestis terav. Eesti Helsingi grupp hakkas aga taotlema Eesti iseseisvuse taastamist. Liitusime meiegi nõudmisega eesti poliitvangide vabastamiseks: Mart Niklus, Lagle Parek, Enn Tarto, Heiki Ahonen, Tiit Madisson ja Arvo Pesti olid nimed, mille nimetamine Nõukogude Liidu võimukandjaid ärritas. Panime kokku raha nende abistamiseks, saatsime kirju nende toetamiseks.

Sama aasta juunis tõi mulle üks Taani kirikutegelane oma Eesti-reisilt käsipostiga anonüümse tervituse. See soovis mulle indu nii mineviku kui ka praeguse ajastu sündmuste uurimisel ja talletamisel. Järgnes pikk loetulu okupatsioonivastastest demonstratsioonidest ja ülesastumistest Eestis, mis olid ametlikus teabes maha vaikitud. Seal oli punalippude põletamisi, streike ja teisi proteste, näiteid julgeolekutegelaste huvist inimeste raamatute ja muu kirjavara vastu, aga ka tööendeid samade tegelaste korrumpeerunud hoiakust. Saatsin selle kirja avaldamiseks Stockholmi “Eesti Päevalehele”, kus see ka ilmus.

Saatkonnanounik
August Koern
(1900–1989)

Järgmised kolm aastat kulges areng Eestis soodsas suunas. Kui me 1988. a. Kopenhaagenis tähistasime Eesti Vabariigi 70. aastapäeva, võisin olla optimistlikum. Märkisin, et seda aastapäeva tähistati seekord ka Eestis. Aegamööda asjad käivad, nende arengut saab aeglustada, mitte pidurdada. Eesti nimi kerkis nüüd ikka sagedamini esile Lääne ajakirjanduse veergudel. Väljendasin parimaid lootusi noorema põlvkonna tuleviku suhtes. Meenutasin ajaloolasena aastapäeva pühitsemist Kopenhaagenis 50 aasta eest piduliku banketiga esindushotelli “d’Angleterre” ruumides. Osavõtjate hulgas olid tol korral mitmed valitsuse liikmed eesotsas peaminister Thorvald Stauninguga. Peakõne pidas Taani ülemjuhataja kindral Erik With, kes 1919. a. algul oli olnud Taani vabatahtlike korpuse juhi kandidaat Eesti Vabadussõjas. Eesti-poolse kõne pidas *chargé d'affaires* Artur Tuldava. Lugesin ette kindral Withi kõne, milles ta ülistas Eestit ja eestlaste panust, niihästi Vabadussõja ajal kui ka järgnenud rahuperioodil. Lõpuks soovis ta Eestile ka tulevikus vabadust ja õnne.

Ja nüüd oligi meil jälle tulevikku! 1988. a. algas Eestis “laulev revolutsioon”, mis hiljem läks proosalisemaks, aga mida enam ei suudetud pidurdada. Meie seekordsel aastapäeval oli kirjalike tervitajate hulgas ka vaba Eesti saatkonnanounik, Vabadusristi kavalier August Koern, kes tervislikel põhjustel ei saanud ise kokkutulekust osa võtta. Ta soovis kõigile tugevat jõudu ja tahet, ja lootis, et Eesti lipp lehvib peagi jälle Pika Hermannini tornis. See lootus täitus järgmise aasta (1989) Eesti Vabariigi aastapäeval, aga August Koern ei saanud kahjuks seda enam näha – surm viis ta 11. jaanuaril meie

hulgast ära – pärast ligi 89-aastast elurännakut, millest ta suurema osa pühendas Eesti vabaduse eest võitlemisele.

Eesti Vabariigi 71. aastapäeva puhul toonitasin Eestis tekkinud erilist olukorda. Lisasin, et meil pole vaja palju sõnu teha – teod olid meist ette rutanud. Kõik see, mis aasta tagasi paistis olevat mägede taga, oli palju ligemale jõudnud. Kodumaa lehtedes leidis artikleid, mida Taanis vaevalt oleks saanud avaldada – nende ägeda Moskva-vastase hoiaku tõttu. Lisasin, et eestlased asuvad näiliselt ikka veel Lenini seisukohatadel, kuna too mees on palju kirjutanud, mida saab kasutada mitmeti, ka rõhutatud rahvaste kaitseks – eriti enne ta võimuletulekut. Elame-näeme – ja loodame!

Taanis elavnes huvi Balti riikide vastu. Sain üsna tihti järelepärimisi, kas noorte poolt, kellel oli huvi nende senitundmatute riikide vastu, või ka vanemate inimeste käest, kellel olid nende riikidega varem olnud mingeid sidemeid, mida nüüd taheti elustada. 1989. a. septembris oli Taani TV-s saade Eesti kohta, mida oli ette valmistatud Århusis. Mind paluti teksti tegemisel abiks, aga kehva kuulmise tõttu soovitasin kasutada ühe kohaliku eestlase abi. Ajaloolasena olin aga filmist väga huvitatud ja mulle lubati seda enne eetrisse laskmist näidata. See lubadus nähtavasti unustati. Film kandis kiirustamise märke ja sisaldas nii mõndagi vildakat, mida ma ajaloolasena ja eestlasena ei saanud heaks kiita. Ühes lõigus väitis Eugenia Gurin-Loov Klooga laagri värava juures, et eestlased olevat mõrvanud või aidanud mõrvata 100 000 inimest – juute ja teisi. Kirjutasin pikema vastulause, mis avaldati Kopenhaageni ajalehes Politiken. Selles selgitasin Eesti saatuse tausta ja kommunistliku propaganda eesmärki: tembeldada kommunismi eest põgenejaid natside kaastöölisteks ja juuditapjaks.⁷

Filmi tegija oli sellest haavunud ja püüdis end õigustada. Selgus, et ta oli vasakpoolse kallakuga Ladina-Ameerika spetsialist, kes oli haistnud head rahateenimisvõimalust. Nii ei saanudki paremat oodata. Filmis esines Ott Sandraki nimeline eesti ajaloolane. Kohtasin teda hiljem, kui ta ühe noorte eestlaste grupiga Kopenhaagenit külastas, ja püüdsin saada selgitust tema osalemise kohta, aga mulle jäi selguse tuks, kuidas ta oli seotud filmi lõppversiooniga. Film lõigati ju valmis Taanis – põhimaterjali oli kindlasti rohkem.

Oli märgata, et Taani vasakpoolsed tundsid erilist huvi Eesti vastu. Nad reisisid Eestis ja kirjutasid artikleid, kus nad rõhutasid, et Eestis oli varem olnud “kodanlik diktatuur”. Nende hulgas oli silmapaistvaim kirjastustegelane Erik Vagn Jensen. Ta oli juba varem Baltimaades reisinud. 1977. a. avaldas ta ülevaatliku teose “*Ukendte naboer – sovjetrepublikkerne Estland/Letland/Litauen*” (“Tundmatud naabrid – Nõukogude Liidu vabariigid Eesti/Läti/Leedu”). Selles suhtub autor üsna sümpaatselt nende riikide kultuurisaavutustesse ning möönab, et Balti rahvad on läbi elanud raskeid aegu ja et nende hulgas on süütult kannatanuid. Lõpptulemuseks on aga roosilised kirjeldused majanduslikust tõusust kõrge tehnika ja elutasemega. Kuigi kõik pole soovikohane, ei unistavat keegi “vabastamisest” Lääne suurvõimude poolt. Seda raamatut soovitati kasutamiseks Taani koolides.

Vagn Jensenil olid head kontaktid mitme eesti kirjanikuga, ja 1989. a. külastas ta Eestit ning käis Saaremaal. Taanis kirjutas ta jälle ajalehtedes positiivselt Eesti oludest, aga oli nähtavasti ikka veel endiste muljete mõju all. Kui ta Kopenhaageni kodanlikus päevalehes Berlingske Tidende avaldas rea artikleid, milles ta osaliselt kordas oma vanu tööekspidamisi ja avaldas lootust, et uutmisega avaneb Baltimaades võimalus uurida ja kirjeldada Taani vabatahtlike hirmutegusid Lätis 1919. a. ja samuti minister Gunnar Larseni saksasõbralikkust oma Baltimaade külastusel 1942. a., tahtsin seda korrigeerida, sest ma olin ju mõlemat teemat uurinud ja tulemused trüki avaldanud. Selle ajalehe vastava osakonna toimetaja ei soovinud aga minu selgitusi avaldada. Kui ma juhtisin tema tähelepanu sellele, et ma olin eesti päritolu taani ajaloolane, haavus ta koguni ja andis mulle nina pihta: kas ma arvan, et ma sellepärast olen parem või targem kui teised!

See oli ju korralik obadus, millega ma ei arvestanud, eriti kuna sama lehe peatoimetaja varem oli rõhutanud mu tausta ja kogemuste tähtsust. Saatsin oma artikli tutvumiseks Odense ülikooli slavistika professorile Bent Jensenile, kes oli siirdunud poliitilise osakonna toimetajaks Århusis ilmuva hommikulehe Morgenavisen Jyllands-Posten juurde. Bent Jensen on ka ajaloolane, juba varem kirjutanud palju kriitilisi artikleid, mitte ainult N Liidu, vaid eriti Taani marksismi pooldava intelligentsi kohta. Sellepär-

⁷ Esterne flygtede for terror (Politiken, 13.09.1989).

rast oli ta nii mõnelegi pahempoolse kallakuga tegelasele pinnuks silmas. Ma tundsin teda hästi ja olin tunnustavalt lugenud ta teravmeelseid analüüse Nõukogude Liidu kohta, samuti tema juhtkirju.

Bent oli minuga päri, aga kuna minu artikkel korrigeeris Berlingske Tidendes ilmunud andmeid, siis see ei sobinud tema ajalehele. Ta soovitas mul kirjutada oma ajalehe jaoks lühikese ülevaate Eesti ajaloost, mida siis tegingi. See ilmus 1989. a. detsembris – keskse artiklina (*Midtpunkt*) kahes ajalehenumbris. Esimene artikkel – “*Fra Dannebrog til hammer og segl*” (“Dannebrogist vasara ja sirbini”) – käsitles ajavahemikku 1219–1940, teine artikkel – “*Fra den røde til den blå kornblomst*” (“Punasest sinise rukkililleni”) Eesti okupatsiooniperioodi. Sel kombel sain tutvustada taanlastele Eesti ajalugu ja olusid. Need artiklid inspireerisid ühte Jüütimaa kirjanikku – Egon Sørenseni – kirjutama mahuka romaani Eesti metsavendadest: “*Djævelens ansigt*” (“Kuradi nägu”), mis ilmus 1991. a. septembris.

Oli ka teist laadi reaktsioone mu kirjutistele. Sain paar kirja, kus viidati Taani kommunisti Kaj Moltke 1948. a. ilmunud raamatule “*De baltiske Folks Frihedskamp*” (“Balti rahvaste vabadusvõitlus”), mis oli kirjutatud kommunistivaimustuse perioodil. Juhtisin nende isikute tähelepanu sellele, et autor heideti hiljem kommunistlikust parteist välja ja ta revideeris siis oma töökspidamisi mitmeti, nii et seda kommunistliku võimu ülistamist Balti riikides sai kasutada ainult Nõukogude Liidu valepropaganda näitena.

Kuulmise puudumise tõttu ei saanud ma enam koosolekutel osaleda ega ettekandeid pidada – pidin leppima sõnavõttudega ajakirjanduses. Seegi polnud alati lihtne. Siiski õnnestus mul avaldada mõned lugejakirjad Politikenis. Kui 1991. a. möödus 50 aastat 14. juuni suurkõuditamisest, saatsin samale ajalehele aegsasti pikema selleteemalise artikli, aga see tagastati mulle kahetsusega – ajalehes polevat ruumi. Siis pöördusin jälle “*Jyllands-Posteni*” poole, kus mu kirjutis sellel kurval juubelipäeval keskse artiklina avaldati.

Sain ka aidata Taani TV-d tõlkimise kontrollijana. See kehtis kahe filmi suhtes, mille teksti oli katsunud tõlkida TV kaastööline Michael Larsen. Esimene film, mis oli Kihnu elanikest, oli aga ilma eestikeelse tekstivihikuta, mistõttu filmile salvestatud kõnet tuli kuulata. Selles aitas mind rahvuskaslane Johannes Mereväli, kes kuulas filmile salvestatud kõnet ja kahtluse

korral küsis minult kirjalikult taanikeelseid vasteid. Teine film – “*Cogito, ergo sum*” – oli varustatud eestikeelse tekstiga ja seda oli lihtsam tõlkida.

Uutmise tulemusena avastati Eestis ka minu eksistents. Sain kodumaalt ergutust oma koolimälestuste kirjutamiseks, milleks mul pärast pensionileminekut oli aega. Alustasin algkooli mälestustega, mille kirjapanemist olin alustanud esimestel pagulasaastatel, kui olin Lõuna-Taanis põllutööl. Tookord oli mul veel üsna palju koolipõlvemälestusi meeles. Mul oli pikemat aega kirjavahetus algkooli ja keskkooli klassioe Tiia Loosiga (abielus Tammiku), kes küüditati 1941. a. koos oma perega Siberisse, kust ta 1958. a. pääses tagasi. Ka tema ergutas mind kirjutama ja nii saingi üsna kiiresti kirja panna oma algkoolimälestused, mille visand mul oli olemas. Keskkooli/gümnaasiumi mälestustest oli mul visand ainult kooli sisseastumise kohta. Siin tuli mulle appi ajaloo huviline klassivend Alfred Karu. Ta aitas mul fotode abil rekonstrueerida ülevaateid klasside koosseisust ja oli abiks üksikasjade meenutamisel. Ka klassivend Heino Arras USA-s oli sellest ettevõtmisest huvitatud. Nii saime ühisel jõul ka need mälestused kirja panna.

Kõike seda lihtsustas kergem ja kiirem postiliikumine – polnud enam vaja karta tsensuuri. Mu head kirjasõbrad olid varemgi oma arvamusi üsna avalikult väljendanud, nagu näiteks Alfred, kes juba eelneval rangel ajal kirjutas, et mida halvemaks olukord muutus, mida kiiremini aldamäge mindi, seda rohkem tuli kiita olematuid edusamme. Nüüd sai ajakirjandus suukorvist lahti. See soodustas vabalt kirjutamist ja valede paljastamist. Samal ajal hakkasid vohama selle ajajärgu pahad kõrvalnähtused. Pärast 45-aastast isolatsiooni olid mõned ajakirjanikud pahatihti nagu vasikad, kes kevadel karjamaale pääsedes hullupööra kepslesid – ülivaimustatult liialdasid nad üle igasuguste piiride.

Paljud taanlased suhtusid Eesti vabadustaotlustesse sümpaatiaga. Mitmed katsusid aktiivselt abistada. Nende hulgas oli siinse Saksa okupatsiooni aegse vastupanuliikumise juhtivaid tegelasi. Minu poole pöördus näiteks Jens Toldstrup, kes oli sõja ajal organiseerinud inglaste poolt korraldatud vastupanuliikumise relvadega varustamist – neid heideti lennukitelt langevarjudega alla. Ma soovitasin alati isiklike kontakte, Eesti külastamist ja eestlaste küllakutsumist. Ta korraldas ka selleteemalisi seminare ja kavatses koguni külla kutsuda grupi Nõukogude võimu all kannatanud inimesi.

Kahjuks ei saanud see mõte teoks, kuna Jens Toldstrup suri.

Eestlasi hakkas Läänes liikuma, vabaduspüüete esindajad informeerisid välismaailma oma probleemidest. Taani poliitikute hulgas oli keskdemokraatide liider Erhard Jacobsen kogu aeg olnud Eesti vabaduse suhtes positiivselt häälestatud. Europarlamendi liikmena kutsus ta Eesti esindajaid külastama parlamenti, kus neil oli võimalus Eesti olusid tutvustada. Teel Strasbourgi peatus see delegatsioon Kopenhaagenis, kus neid vastu võttis Erhard Jacobseni parteikaaslane, juudi päritolu Arne Melchior. Ta korraldas delegatsioonile oma kodu õhtusöögi ja kutsus sinna kohalike eestlaste esindajaid: mind koos Maimu Mardiga. Sel puhul sain kohtuda isikutega, kes olid mänginud suurt osa Eesti taasvabanemise protsessis, eriti Eesti Muinsuskaitse Seltsi lipu all: Trivimi Velliste, Illar Hallaste ja Tunne Kelam.

Endine Taani vabadusvõitleja Poul Lauritzen on asutanud fondi, mis igal aastal annab välja nn. Vabadusauhinna, autasustades isikuid, kes on vabaduse eest väärikalt võidelnud. Selle preemia varasemate laureaate hulgas oli 1988. a. Tšehhoslovakkia esindajana Vaclav Havel. 1990. a. detsembris anti see auhind kolme Balti riigi esindajatele, igapähele 50 000 krooni. Eesti auhinna pälvis keeleteadlane Mati Hint, kes oli agaralt võidelnud eesti keele säilimise ja puhtuse eest. Sel puhul oli ta meie pool külas. Võtsime osa auhinna pidulikust üleandmisest Kopenhaageni ülikoolis, kus rektor Ove Nathan pidas väga süütava ja otsekohese kõne. Hiljem korraldas fondi juhatus peaosalejatele väikese intiimse banketi esindushotellis “Kong Frederik”. Tõllal kuulsin ma veel niivõrd, et sain lauanaabri jutust aru.

Taani valitsus suhtus samuti Balti riikide vabaduspüüdlustesse suure sümpaatiaga. Välisminister Uffe Ellemann-Jensen üllatas nii mõndagi oma otsekohesusega selles küsimuses. Tema initsiatiivil avati Kopenhaagenis Baltimaade infobüroo, just samal päeval, mil toimus Vabadusauhinna üleandmine. Sel puhul olid kohal Eesti, Läti ja Leedu välisministrid. Nad osalesid ka auhinna üleandmisel, nii et ma sain Eesti välisministrile Lennart Merile üle anda Erik Nõrgaardi äsjailmunud varem mainitud raamatu. Olin ka välisministeeriumi poolt korraldatud pidulikust vastuvõtul. Infobüroo oli saanud endale ruumid Kopenhaageni raevoja lähedal ja konservatooriumi kõrval, aadressiga: H. C. Andersens Boulevard 38. Varem oli neid

ruume kasutanud Riigiarhiiv, nii et see oli mulle tuttav koht.

Eesti esindajaks tuli Arvo Alas, kes oli Leningradi ülikoolis norra keelt õppinud ja kelle eriliseks huvialaks oli islandi keel. Meie tavakohasest Eesti Vabariigi aastapäeva tähistamisest võtsid seekord osa üsna paljud noored eestlased, kes olid Kopenhaagenis väljaõppel. Ma ise olin kuulumise puudumise tõttu pidanud loobuma Eesti Seltsi esimehe kohast ja olin sellel aastapäeval esimest korda passiivses osas. Sellele koosviibimisele tõi kaasa ka oma Eesti kolleegi Enn Tarveli, kes viibis siis parajasti Kopenhaagenis. Olin teda vahepeal aidata püüdnud. Nüüd tuli tema esimese eesti ajaloolasena Taani Riigiarhiivi taaniaegsete Eesti kohta käivate ajalooallikatega tutvuma. Enne teda oli siin küll aasta varem käinud professor Raimo Pullat, kes tookord oli Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituudi juhataja. Ta oli kuuldavasti võtnud endale küllakutse, mis oli määratud Tarvelile, ja kasutanud juhust Taani külastamiseks. Ta paistis olevat endise süsteemi esindaja, ei jätnud ka just parimat muljet, kuna ta kasutas peamiselt saksa keelt, mille populaarsus Taanis Saksa okupatsiooni tõttu pole just kõrge. Minu kolleegid avaldasid selle üle imestust, eriti kuna Eestis pidi ju ka olema rootsi keele oskajaid. Kui Pullat uutmise käigus demokraatlike valimiste läbiviimisel oma juhtiva koha kaotas, sai Enn Tarvel lõpuks ise Taani tulla. Informeerisin tema tulekust kohalikke kolleege keskaja ajaloo alal, kellega ta sai arutada oma erialaküsimusi.

Olin huvitatud uuest informatsioonist olukorra kohta Eestis. Seda sain kodueestlastelt, aga ka Eesti ajakirjanduse ja ülevaateoste kaudu. Kui minu olemasolu Taanis avastati, pöördus minu poole Võru bibliofiil Heino Sikk, kes hakkas välja andma võrokeste kuulehte Viruskundra. Selles valgustas ta minu elukäiku. Saatsin talle välismaal ilmunud eestikeelseid raamatuid, tema varustas mind vastutasuks Eesti ajalehtede ja teiste trükistega. Nõnda sain korrapäraselt kohalikku lehte (Võru Teataja), aga ka teisi, eriti Eesti Ekspressi, hiljem lisaks Eesti Aega. Peale nende saatis ta mulle näiteid teistest peale uutmise vihma jõudsasti tärganud ajalehesentest – väga mitmesuguse maitse ja sisuga.

Sel kombel oli mul üsna mitmekülgset informatsiooni Eesti kohta. Püüdsin seda vahendada teistele, eriti Maimu Mardile, kes oli kõige aktiivsem kodueestlastega suhtlemisel, nende probleeme mõista püüdes. See polnudki nii lihtne – 45 aasta jooksul oli palju muutunud

ja väga paljud kas vabatahtlikult või sunnitud olnud valitseva süsteemiga seotud, mis Eestit on laostanud – niihästi aineliselt kui ka mentaalselt. Ei saa ju alati hukka mõista inimesi, peab ka neist aru saama. See arusaamine peaks aga olema vastastikune, nii et vähemalt need, kelle tegevus on otseselt Eestit ja eestlasi kahjustanud, end tagaplaanil hoiaksid. Aga nõnda ei paistnud see olevat!

Mind avastas ka Eesti TV. Kui tehti kord saadet Taani kohta, otsiti mind üles. Leidjaks oli kena daam – Reet Oja. (Hiljem kuulsin, et ta olevat kurikuulsa parteisekretäri Rein Ristlaane tütar, aga ega me ei tohi lapsi vanemate pattude pärast nuhelda, kui neil endil isiklikke patte pole.) Tema esimene küsimus kõlas: “Miks on Taanis elu nii hea?” Minu meelest polnud see mingi tark küsimus ja vastasin ka, et küsigu parem taanlaste käest – need nurisevad tihti peale, et elu polevat küllalt hea! Aga küllap see nii peabki olema – elu on olnud siin normaalne! Kui Eestis oleks ka rahvas saanud elada normaalset elu ja ise oma asju ajada, poleks olnud tarvis sellist küsimust esitada. Jutustasin oma karjäärast, millele oli tublisti kaasa aidanud Eesti Vabariigi hea kooliharidus, nii et olin Taanis oma teadmiste poolest konkurentsivõimeline, mõneti koguni paremate teadmiste ja tagapõhjaga. Sel kombel pääsesin Eesti TV ekraanile, aga filmitegijate lohakuse tõttu esitleti mind nime all “Vello Helg”.

Minu juurde tulid ka mõned kodueestlased informatsiooni hankima, nii tuli üks intelligentne daam Eesti Teaduste Akadeemia juurde alles paari aasta eest asutatud Filosoofia, Sotsioloogia ja Õigusteaduse Instituudist. Palusin esiteks, et ta mulle lühidalt jutustaks oma elukäigu, sest ega ma ei saanud võõrastele daamidele oma südant puistata ja oma elulugu jutustada. Kui ta mainis oma töökohta, lisan, et ega Eestis polnud Nõukogude ajal ei õigust, õiglust ega õigusteadust! Ta oli minuga päri: polevat praegugi veel – ta ise oli inglise filoloog. Kõige tähtsam oli luua kontakte Lääne õiguse ja õigusteadusega, aga selleks oli vaja keeleoskust. Ta oli huvitatud Taani ja Eesti suhetest sõdadevahelistel aastatel ja Taani suhtumisest Eesti küsimusse pärast Teist maailmasõda. Ma jutustasin talle suhtumisest põgenikesse ja saatsin ta saatkonnarõuniku lese Sigrid Koerni juurde üksikasjaliste andmete ja info saamiseks varasemate aastate ja omaaegsete diplomaatliste suhete kohta.

See külastus leidis aset 1991. aasta augusti algul. Mu kolleeg Sigurd Rambusch oli just

Maimu Mardi esinemas Eesti Vabariigi aastapäeva tähistamisel 1984. aastal.

ette valmistamas reisi Eestisse. Ta oli aktiivne oma kodueeslinna Rødovre kiriku koguduse volikogus. Kogudus tahtis aidata Eesti kirikut ja Rambusch pöördus selles asjas minu poole. Tal oli hea taust: stipendiaadina Moskva ülikoolis õppinud, oskas vene keelt, abielus 1956. aasta ungari põgenikuga, nii et raudeesriidetaguste maade olukorda ta tundis. Ma soovitasin tal võtta kontakti ühe kogudusega ja katsusin leida mõnda oma kodumaakonnas – Võrumaal. Andsin talle Võru praosti, ühtlasi Rõuge pastori Armand Leimanni aadressi. Nende kohtumisel läks vaja inglise keele oskust. Seda Leimann ei osanud, aga nad leidsid Võrumaal teise keeleoskaja pastori, nimelt Vastseliina noore kirikuõpetaja Ove Sanderi, kelle vanaisa oli taanlane. Rambusch jõudis temaga kokkuleppele, et väike taanlaste grupp külastab augustis Vastseliinat ja Eestis viibimise ajaks määrati 20.–26. august, ärasõiduga Stockholmist laevaga 19. augustil. Püüdsin nõuga abiks olla ja kasutasin juhust, et saata natuke valuutat niihästi minu kodukogudusele Vana-Roosas kui ka mu õele Varstus.

19. augusti hommikul vaatasin nagu harili-

kult Rootsi TV tekstisaate uudiseid, kus teatati Gorbatšovi haigusest ja võimu ülevõtjate komiteest Moskvast. Siis läks mu meel kurvaks – kas tõesti olid kõik vabaduspüüdlused Nõukogude Liidus olnud asjatud? Lääneriikide peale ei saanud suuri lootusi panna, sest USA ja teised suurvõimud eelistasid jagamatut Nõukogude Liitu 15 iseseisva vabariigi asemel. Bush oli just Moskvast Gorbatšovi selles suunas toetanud. Samal ajal toimus Leedus veretöö, mille ohvriks langes seitse piirikaitsjat. Nagu varemgi ei leitud süüdlasi ja Balti riike manitseti ikka ja jälle tagasihoidlikkusele ja läbirääkimistele Nõukogude Liiduga.

Rootsi TV saatis sel äreval ajal uudiseid iga tunni tagant. Ennelõunased teated teises kanalis olid varustatud simultaantekstidega. Sel viisil sain minagi jälgida sündmuste kulgemist Moskvast ja lääneriikide ülekaalukalt ettevaatlikku hoiakut. Lõuna paiku teatati Jeltsini üleskutsesest vastupanule. See uudis oli lootustäratav. Kuidas reageerib aga rahvas, kes on harjunud käsku täitma, kes on ennegi olnud passiivseks tunnistajaks võimuvahetusele?

20. augustil algasid Rootsi TV-s erisaated juba kell 7 hommikul. Esialgu oli olukord pinev – mõlemad pooled äraootaval seisukohal. Ingrid ja nende mõttekaaslased Eestis kasutasid juhust sekkumiseks. Leedu ja Läti kontaktid välismaailmaga olid suurelt osalt juba katkestatud. Nüüd veeresid tankikolonnid Tallinna poole, kuhu need pärastlõunal sõitsidki sisse. Seda näitas Rootsi TV, samuti ka rahva reaktsiooni – meeleheidet ja kurbust. Just samal ajal hakkas Moskvast riigipöörde komitees levima mingi nakkushaigus, mis esimesena löi rivist välja peaminister Pavlovi. Kuulujuttude kohaselt pidi olema teisigi haigeid, aga see ei vastanud tõele, see oli vaid Jeltsini propagandatrikk, mis ajas komitee ja nende toetajad segadusse. Tõusis lootus, et riigipöörde kukub läbi. Aga mida teeb sõjavägi – ja KGB?

Mind huvitas, kas ehk Rambuschi reisiseltskond on reisist loobunud. 19. augustil oli Tallinna sadam algul suletud, aga siis vist jälle avatud. Lasin Annemariel helistada Rambuschi abikaasale, kes arvas, et kuna minejad pole tagasi tulnud, siis on nad vist ikka Stockholmist Tallinna sõitnud.

20. augustil kuulutas Eesti end iseseisvaks ja järgmisel päeval kapituleerusid Moskvast riigipöörde tegijad. Moskvalased toetasid Jeltsinit, väeosaid keeldusid tegutsemast. Siis algas kiire sündmuste areng, lääneriigid ruttasid Balti riikide iseseisvust tunnustama. Seda tegi lõpuks

ka Nõukogude Liit või see, mis tollest kolossist järele oli jäänud.

Ka Taani tõttas Eestit taastunnustama, õigupoolest 1940. a. katkenud suhteid taastama – oli Islandi järel teine riik, kes seda tegi. Balti välisministritel oli äkki palju tegemist nende taastamislepingute allkirjutamisega. Septembri algul külastas Taani välisminister Ellemann-Jensen Eestit. Olin temaga juba varem kirjavahetuses olnud (ta vastas kirjadele isiklikult) ja kasutasin nüüd juhust ettepanekuks – tähistada 1997. a. Taani kuninga Christian IV Saaremaa külastuse 400 aasta juubelit.

Pärast tagasitulekut jutustas Rambusch, et kuigi nad enne väljasõitu oma vastuvõtjatega Eestis kontakti ei saanud, olid nad siiski otsustanud omaalgatuslikult selle sõiduga riskida. Selle tulemuseks oli reis, mida nad niipea ei unusta. Nad olid olnud tunnistajaks Tallinna okupeerimisele 20. augustil ja selle vabanemisele järgmistel päevadel. Reis oli läinud üsna plaanikohaselt. Nad olid käinud Tartus, teinud tiiru mööda Võrumaad ja külastanud Petsertit. Enne Võrumaalt lahkumist oli Rambusch külastanud ka minu õde, kes elas oma tütre ja väimehe juures. Viimane oli olnud kodus, aga mu õde oli olnud nii üllatunud, et ei saanud selle ootamatu külastuse puhul sõnagi suust, kuigi olin sellest ette teatanud. Rambusch tõi kaasa fotosid sellest külastusest – nii sain veel näha oma õemeest, kes umbes kuu aja pärast suri.

Pärast Eesti vabanemist toetasin kõigiti püüdlusi selle väärrikaks tähistamiseks. See toimus 13. oktoobril. Mu kaasmaalased soovisid, et ma, nagu varem, ütleksin mõned sõnad.

Seekord oli meid suhteliselt palju – 30–40 inimest, nende hulgas rida noori kodueestlasi. Oma sõnavõtus tervitasin esiteks Eesti Vabariigi esindajat Kopenhaagenis ja palusin teda edastada meie parimad soovid Eesti taasvabanemise puhul kodurahvale. Tervitasin ka endise Eesti Vabariigi saatkonnanooniku leske Sigrid Koerni, kes oli aidanud oma kahe ja poole aasta eest manalasse varisenud abikaasal väärrikalt Eestit esindada. Allpool suurem osa minu kõnest:

Täna oleme siia kokku tulnud Eesti Vabariigi taastamise tähistamiseks. Vara on öelda, milline riik on taastatud. Eesti Vabariik pole veel vaba riik, nii kaua kui punasõdurid tänavatel ringi vantsivad ja punakotkad inimestel magada ei lase.

Meie rõõm on aga puhas ja siiras, kuna see tugineb lootusele. Oleme neid lootusi poolsada

Kopenhaageni eesti seltsi "Eesti Kodu" juhtkond Eesti taasvabanemise ajal. Vasakult: Jakob Krimm, Karin Andersen, Robert Lõhmus, Vello Helk, Nicolai Liventhal, Johannes Mereväli.

aastat südames kandnud. Nii paljud on nende lootuste eest sõjatandritel oma elu andnud, nii paljud on nende lootustega Siberis, kodumaal ja paguluses hauda varisenud. Peame olema õnnelikud, sest meie silmad said veel Eesti vabadust näha – kaugel näeme kodu veel kord varemestest tõusvat!

Igal aastal, igal kokkutulekul oleme oma lootusi kinnitanud: Eesti saab kord vabaks. Algu olime üsna optimistlikud, hiljem ainult lootusrikkad, sest me pole kunagi uskunud, et Nõukogude koloss püsima jääb. Kord variseb ta kokku niikui-nii! See on lihtne ajalooline paratamatus. Ei püsi ükski diktatuur, kõik impeeriumid lagunevad, aga meie vaatevinklist vaadates kestis see üsna kaua. Ajaloos on 50–75 aastat lühike aeg – üks silmapilk! Inimelus aga kaks põlve.

Paguluse algaastatel rääkisime sellel teemal pikemalt – hiljem lühemalt, sisuliselt samalaadselt. Täna tuleb natuke pikemalt rääkida, aga siiski mitte väga pikalt, kuna põhilised üksikasjad on teile tuttavad. Minu allikateks on mu truu kodumaa kirjasõbrad, kellest mõned on läbi teinud Siberi ülikooli, siin käinud kodueestlased, kodumaa ajakirjandus ja mõned taanlased, kes on Eesti oludega tutvunud.

Oleme siin 45 aastat Eestit esindanud. Sel puhul tahaksin pilku tagasi heita. Olen Riigiarhiivis talletatud põgenike kartoteegi põhjal koostanud ülevaate eesti põgenikest Taanis ajavahemikul 1945–51. Esitan siin esmakordselt arvilised andmed. Meid oli siin pärast sõja lõppu umbes

900. Kodumaale läks tagasi 60 ja 85 saadeti Saksamaale, kuna nad olid olnud seotud Saksa sõjaväega. Osal põgenikest õnnestus pääseda oma välismaiste sugulaste juurde. Enamik neist läks Rootsi, kuhu ka paljud teised põgenesid. Rootsi siirdujaid oli kokku 260 – nendest põgenejaid vähemalt 160. See polnud ohutu – teel hukkus kaks põgenikku, nimelt üks väike laps ja üks vanem mees. Kui see üsna massilise põgenemise kirjeldus 1947. a. leidis tee Taani ajakirjanduse veergudele, püüdsid ametivõimud selle tähendust vähendada ja väitsid, et kokku oli põgenenud umbes 80 halva südametunnistusega Balti põgenikku.

Alles 1948. a. läks väljarändamine hoogu. Esimesena võttis põgenikke vastu Argentina, kuhu siirdus umbes 120 eestlast. Inglismaale läks 70, Austraalia võttis vastu 50 ja Kanada umbes sama palju. Mujale on läinud 40 ja umbes sama arvu sihtkoht on teadmata. Taanis suri sellel ajavahemikul 20 eestlast. Järelejäädud sadakond põgenikku olid juba saanud või said 1951. a., kui Taani Põgenikevalitsus likvideeriti, peatus- ja tööloa. Need olid enamikus kas taanlastega abielulunud või eakad inimesed ja invaliidid, kes nende asjaolude tõttu ei saanud välja rännata. Olen ise üks erandjuhtudest, sest mulle anti võimalus õppida ülikoolis.

Vahepealsetel aastatel on surmavikat eestlaste ridu Taanis hõrendanud. Vahepeal on siiski siia juurde tulnud veel mõned eestlased, kas kodumaalt või mujalt. Eestlasi leidub praegu laialipil- latult üle Taani, kokku võib-olla poolsada, neist

umbes pooled Suur-Kopenhaagenis, kus pärast sõda elustati endine eesti selts "Eesti Kodu", mis on tegutsenud tänaseni.

Nii pole rõõmustajaid Taanis kahjuks kuigi palju. Kas on meil rõõmustamiseks üldse põhjust? Põhimõtteliselt küll, aga peame samal ajal teatud tõsiasju nentima. Nende hulka kuulub see asjaolu, et praeguses Eestis on eesotsas enamikus endise võimu esindajad – Nõukogude kasvatus ja karjääriga isikud, komandole programmeeritud ja kiire meelemuutusega. Eks seda olnud vaja varemgi! Kas polegi teisi? Ma ei kavatse pikemat loengut pidada – nimetan üksikuid pahaendelisi üksikasju.

Eesti asevälisministriks on pandud eesti päritolu Nõukogude jurist Rein Müllerson, kes varem Ühinenud Rahvaste Organisatsioonis Nõukogude Liidu huvisid on kaitsnud. Ta kaitseb neid veelgi, näiteks deklareerides, et olevat juriidiline kirjaoskamatus väita mingit seost kolme Balti vabariigi Nõukogude Liiduga liitumise ja Hitleri-Stalini pakti salaprotokollide vahel! Kas see on tõepoolest Eesti välisministeeriumi ametlik seisukoht?

Tahan ka juhtida tähelepanu faktile, et kuigi venelased on Eesti okupeerinud ja eestlasi rõhunud, siiski just tänu nendele – tänu moskvalastele ja teistele – sai Eesti üllatavalt kiiresti vabaks! Kui poleks olnud neid riigikukatuid, oleksid Balti riigid võinud viimsepäevani Moskvas nn. läbi-rääkimisi pidada. Lääne suurvõimud eelistasid nagunii ühist Nõukogude Liitu kokkuleppepartnerina. Sellepärast peaks neid riigipöörde tegijaid õigupoolest austama viimaste Nõukogude Liidu kangelaste tiitliga.

Muutused on aga toimunud suurlinnades ja mõnes vabariigis, mitte aga suurel ja laial Venemaal. Seal on ikka veel pukis vana võimu esindajad, nagu teisi polekski olemas. Nii mõnedki neist ootavad oma aega – kui läheb Jeltsinil halvasti, on nad kindlasti valmis tegema uut "päästekomiteed". Siis saab võib-olla taastada "vana head Stalini aega"? Mu kodumaa sõbrad arvavad, et just sellepärast ei taheta sõjaväge välja viia. Siberis on ju muidu ruumi laialt – sinna sai ju varem sadu tuhandeid inimesi küüditada. Pole ka suurt juttu sõjaväe vähendamisest – seda võib korra loomiseks vaja minna, kui rahvas nurisema hakkab. Seetõttu on Eesti faktiliselt veel ikka võõra võimu okupatsiooni all. Ei tohi unustada, et vajadusel funktsioneerib Nõukogude transpordisüsteem küllaltki hästi. Näiteks pole olnud erilisi probleeme sõjaväe transportimisel. Kuuldavasti oli juba riigipöörde eel suurematse Eesti jaamadesse toodud tühje kaubavaguneid

– inimeste transpordiks. Pärast seletati küll, et need olevat olnud sõjaväe jaoks, aga vagunite sisustus olevat meenutanud rohkem 1940. a. loomavagunite oma. Muidu on ju harilikult alati vagunitest puudus. Loodetavasti ei õnnestu siiski ajalooratast tagasi pöörata!

Ka minu hästiinformeeritud taani tuttavate seas kostab kriitilisi hääli. Üks taanlane, kes tähelepanelikult on jälginud Eesti sündmusi, kirjutas mulle paari päeva eest, et ta oli rõõmuga osa võtnud varasematest suurejoonelistest rahvakokkutulekutest Baltimaades, aga käesoleva aasta sügisel oli ta saanud halva mulje: peaaegu kõikidel juhtivatel kohtadel on endise süsteemi inimesed, kes kordavad sama päheõpitud õpetust – nagu nad kindlasti tegid endise süsteemi all. Ta on skeptiline ja manitseb ettevaatusele. Seda arvamist jagavad ka mitmed mu kirjasõbrad Eestis, kes valvsalt Eesti arengut jälgivad. Nooremal põlvkonnal on siin tähtis ülesanne – ei tohi lasta end peibutada! On väga tähtis olla kontaktis välismaaga ja siinjuures võivad väliseestlased oma kogemustega kasuks olla.

Tänasel päeval ei tohi me ka unustada, et kõigi nende põgenikeaastate jooksul on meil olnud palju truid taani sõpru, kes on aidanud meil lootust ja julgust säilitada. Kuigi Taani ametivõimud pole alati soodsa pilguga meie peale vaadanud – olime ju soovimata külalised, – on meie taani sõbrad meile ikka toeks olnud. See on olnud meile väga tähtis, eriti ajastul, mil marksismi lained olid kõike üle ujutamas, kui paljud tuulelipud meelt muutsid ja paljud olid valmis alistuma – "Parem olla punane kui surnud!". Meie sõprade hulgas oli palju neid, kellel varem oli olnud sidemeid Eestiga, aga saime lisaks ka palju uusi sõpru. Me mõtleme tänulikult neile, kes meie keskelt on lahkunud, ja avaldame südamlikkude tänu neile, kes täna Eesti taasvabanemise rõõmu meiega jagavad.

Samal ajal pean avaldama nõrdimust selle hoiaku üle, mida esindab suur osa Taani aja-kirjandusest ja mitmed süitmaa poliitikud. 45 aastat on enamik neist vaikinud Eesti saatusest, rääkinud Nõukogude Liidu õigustatud huvidest Balti riikides jne. Nüüd on enamik neist Eesti vabaduse pooldajate hulgas, aga samal ajal esinevad nad nagu ranged koolmeistrid. Aktuaalseks probleemiks Balti riikides on kodakondsuse seadus. 45 aastat pole Taani avalikkus olnud eriti mures Balti rahvaste rõhumise pärast, millega kaasnesid küüditamised ja koloniseerimine koos rohkearvulise võõraste sisserännuga. Üksi Eestis on praegu kümneid tuhandeid pensioneerunud vene ohvitseri, kes on saanud enamasti parimad

korterid. See on kummaline, et Taanis nüüd mõned katsuvad kaitsta kolonistide huvisid – ma ei mäleta, et oleks tuntud sama muret, kui prantslased omal ajal pidid lahkuma Alžeerias – või kui see on olnud aktuaalne teistes koloniaalmaades. Nende kolonistidevastane hoiak oli siis õigustatud! Aga nüüd ollakse murelikud ja unustatakse ka Taani enda hoiak pärast Saksamaa kapitulatsiooni 1945. a. Taani oli okupeeritud ainult viis aastat.

Kokkuvõtlikult öeldes peame valvsalt jälgima arengut Eestis ja toetama neid inimesi ja liikumisi, mis on sisimalt vabaduse, demokraatia ja oma-riikluse pooldajad. Pole otstarbekohane nõuda kättemaksu kõikidele kaasmaalastest rõhujatele ja nende käsilastele. Eesti rahvas on juba nii palju kannatanud ja palju elusid kaotanud! Nendel “endistel” peaks aga olema vähemalt nii palju südametunnistust, et nad juhtivad kohad teistele loovutaksid. Nad on teretulnud Eesti ülesehitamisel – selle Eesti ülesehitamisel, mille nad oma poliitikaga on rappa viinud, aga nad ei tohi seda ülevalpoolt õõnestada!

Ma pöördun tagasi alguse juurde. Oma siiras rõõmus vabaduse üle ei tohi me unustada neid, kes vahepeal selle unistusega on hauda läinud – kas sõjatandritel, Siberis, kodumaal või paguluses. Mälestagem neid vaikse leinaseisakuga!

Lõpetuseks pöörame silmad tuleviku poole ja loodame, et uued põlvkonnad edukalt lahendavad selle raske ülesande – viia Eesti tagasi Euroopasse.

See sõnavõtt – lõik-lõigu kaupa ka taani keeles edasi antud – puudutas põgusalt olulisemaid olevikuküsimusi. Kuhu läheb Eesti tee? Kas kujuneb sellest uus kommunistide ebaselgetele rahvuslik-kapitalistlikele arusaamadele kohandatud kolmas vabariik? Ka Arvo Alas võttis sõna ja rääkis Eestist, mille pikaajaline okupatsioon ja rõhumine olid muutnud sealaudaks, millest jälle tuleb katsuda ehitada korralik eluhoone.

On iseenesestmõistetav, et 45–50 aastat võõrast võimu on jätnud kõikjale sügavad jäljed. Ei saa täielikult taastada 1940. a. Eesti Vabariiki – taust ja tingimused on erinevad, aga seda võib siiski eeskujuks võtta. Inimesed on mentaalselt muutunud, olud on teised, aga selle eest on maailm ka väiksem – kommunikatsioon parem, see takistab isolatsiooni. Ja just isolatsioonis püüdis Nõukogude Liit oma rahvaid hoida, kuigi see ei õnnestunud. Seda peavad ka Eesti uued võimumehed ja -naised arvestama – nad on välisilma valvsa pilgu all ja

sõltuvad sellest tänapäeval palju rohkem kui 1940. a. Sellepärast peavad nad tahes-tahtmata järgima demokraatlike mängureegleid. Uus põlvkond tutvub nende reeglitega vahenditult ja saab neid võib-olla paremini rakendada kui vana põlvkonna, oma endisi eelarvamusi varjavad poliitikud. Loomulikult oleneb ka palju arengust Moskvast. Ajaloos pole tihtipeale nii palju järjekindlust kui üllatusi.

Oleme elanud lootusega siin nii palju aastaid – seda on vaja jätkata ka pärast Eesti taasvabanemist. Nüüd on lootusel hoopis reaalsem tagapõhi kui paljudel vahepealsetel aastatel, mil nii mõnigi luges meid ajast põrunuteks, kuna kuulutasime Nõukogude Liidu ja kommunismi kokkuvarisemist. Ka lootes peab olema valvas – ei tohi hädaohtu alahinnata ega selle ees silmi sulgeda.

(järgneb)